

УДК 159.9:[373.5.015.31:17.022.1-044.352]:376]

Кулаков Руслан

кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0003-0033-8784>.

Кулакова Лариса

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0000-0001-6496-7964>.

DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.232>

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. *Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної соціально-психологічної та педагогічної науки – формування толерантності у дітей молодшого шкільного віку до осіб з особливими освітніми потребами. Представлено ретроспективний аналіз ставлення суспільства до людей з психофізичними вадами. Розкрито сучасне трактування феномену «толерантність». Визначена роль батьків та професійної компетентності педагога, психолога у формуванні зазначеної якості. Проаналізовано основні передумови щодо процесу залучення осіб з обмеженими можливостями здоров'я у загальноосвітній простір. Висвітлено напрямки, методичні прийоми психологічної роботи з формування толерантності у батьків, педагогів, усвідомлення індивідуальних особливостей розвитку і освітніх потреб дітей, способи налагодження комунікативної взаємодії в колективі однолітків.*

Ключові слова: *толерантність, особа з особливими потребами, інклюзивна освіта, формування толерантності до осіб з особливими освітніми потребами, молодші школярі.*

Постановка проблеми. Демократичні зміни в нашій державі зумовили і позитивні тенденції у ставленні суспільства до проблем людей з обмеженими можливостями. Це проявляється в усвідомленні необхідності більш широкої інтеграції в соціум цієї категорії людей. Позаяк протягом тривалого часу в країні панувала думка, що дітям з обмеженими фізичними та інтелектуальними можливостями варто навчатись лише у спеціалізованих освітніх установах. Для дітей з особливими освітніми потребами загальноосвітні заклади були недоступними. Це, безумовно, стало причиною відсутності досвіду взаємодії з особливою категорією людей і появи дискримінаційних поглядів стосовно них. Більшість дітей з особливими освітніми потребами на сучасному етапі отримують знання зі шкільної програми вдома через індивідуальне навчання. Багато хто із школярів зовсім не розуміють, як правильно поводитись у присутності особливого учня, як вступати із ним у взаємодію. Тому нерідко трапляються випадки, коли школярі проявляють зухвалість, неповагу, ігнорування, пригноблення та жалість стосовно дитини з особливими потребами. Звісно, що такий варіант взаємодії є неприйнятним. Адже на сучасному етапі державотворення ми говоримо про інтеграцію до Європейського Союзу. А це значить, що ми маємо стати державою, у якій кожна дитина матиме можливість здобувати освіту незалежно від її психофізичних особливостей.

Поняття толерантності на міжнародному рівні введено у 1995 році декларацією ООН. Воно визначається як «цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що проявляється у праві всіх представників громадянського суспільства бути різними» (Декларація принципів толерантності, 2017). У декларації зазначається, що толерантність повинна проявлятися як на рівні окремої особистості, так і груп та держав. У трактуванні

ООН толерантність є умовою соціалізації особистості та полягає в умінні людини жити в гармонії із собою та навколишнім соціумом. Також у «Декларації принципів толерантності» толерантність розглядається як усвідомлення всього різноманіття культур, форм самовираження і виявлення людської індивідуальності. Людина, незважаючи на свої можливості, є особистістю, що має право на знання, відкритість у спілкуванні, свободу думки, совісті, переконань. Адже толерантність – це єдність у різноманітті (Декларація принципів толерантності, 2017). Толерантність – це одна з якостей особистості, завдяки якій людина здатна визнавати права інших, приймати рівноправність, розуміти потреби інших, вступати в діалог з будь-якими людьми, при цьому розуміючи їх і, одночасно, зберігаючи свою особисту позицію.

З урахуванням того, що на сучасному етапі в Україні складається модель інклюзивної практики навчання, за якої в одному класі можуть навчатися і діти з особливими потребами, і здорові діти, толерантність, як якість особистості у школярів, стає актуально вимогою до особистості дитини. Толерантність по відношенню до осіб з особливими потребами проявляється в рівноправному ставленні, прийнятті та розумінні обмеженості певних можливостей цих дітей, налаштуванні і здатності до відкритої взаємодії з цією категорією дітей. Багато батьків забувають про розвиток цієї якості у своїх дітей, не усвідомлюючи, що толерантність сприяє налагодженню ефективної комунікації між дітьми, толерантне оточення допомагає людям легше адаптуватися і проявляти себе, незалежно від їх особливостей і вад. Оскільки діти більшість часу проводять в навчальних закладах, то процес виховної роботи можна покласти не тільки на вчителів чи вихователів, але й на самих дітей (*Психологічний супровід інклюзивної освіти*, 2017, с. 31). Безперечно, що такий підхід дозволить сформувати толерантне середовище в закладі освіти, що в свою чергу стане механізмом ефективного формування толерантності як головної якості сучасної особистості. Толерантне середовище діє на основі суб'єкт-суб'єктного підходу, керується у взаємодії принципами гуманізму, довіри один до одного, взаєморозуміння, опори на позитивне та ін.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Дослідження науковців (Кей; Колупаєвої; Калініченка; Миргородського & Нижника) та інших фахівців у сфері інклюзивної освіти свідчать про те, що значний прогрес в психічному розвитку дитини з обмеженими можливостями спостерігається тоді, коли вона перебуває серед здорових ровесників. Тенденція до наслідування та копіювання моделей поведінки дітьми з особливими потребами своїх здорових однолітків сприяє їх ефективній інтеграції в академічне середовище освітнього закладу. Тому на сьогодні питання включення дітей з особливими потребами до освітнього процесу загальноосвітніх закладів турбує не лише батьків цієї категорії дітей, але й привертає увагу науковців.

Мета статті полягає у розкритті соціально-психологічної проблеми формування толерантності у дітей молодшого шкільного віку до осіб з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії існування людської цивілізації спостерігаються складні та суперечливі тенденції у формуванні ставлення до осіб з порушеннями психічного чи фізичного розвитку. У різні часи та епохи ставлення до такої категорії дітей у суспільстві було далеко неоднозначним.

Так, ще в античному світі вважалося, що люди з обмеженими можливостями ніколи не зможуть стати «повноцінними членами суспільства». Вони через свої певні вроджені чи набуті вади викликали містичний жах і вірування людей в те, що їхня хвороба має демонічне походження. Результати дослідження Байди, Красюкової-Енс, Бузова, Азіна, Грибальського & Найди підтверджують, що більшість людей тогочасного суспільства вважали, що Бог «створив інвалідність» як метод покарання людини чи її рідних. Частина людей, навпаки, розглядала «інвалідність» як подарунок від Бога, і вірили, що людина з інвалідністю має на землі більш значущу мету (2011, с. 6). Також із творів давньогрецьких філософів можна отримати інформацію про негативне ставлення в стародавній Греції та Римі до людей, які мали ті чи інші вади. Наприклад, Арістотель вважав, що людей з інвалідністю «не слід виправляти» і не «слід допускати до суспільного життя». А от Сенека писав: «Ми вбиваємо калік і топимо тих дітей, які народжуються на світ кволими і спотвореними. Ми робимо так

не через гнів і прикрість, а керуючись правилами розуму: відокремлювати непридатне від здорового» (Колупаєва, 2009, с. 10). У Законі Лікурґа рекомендовано позбавляти життя дітей, що народжувались з фізичними вадами. Загалом таке ставлення до дітей із вадами простежувалося аж до кінця Середньовічної доби. Жорстоке ставлення до немовлят з фізичними вадами та, нерідко, їх вбивства були повсякденною практикою тогочасного соціуму. Хоча варто зазначити, що у середньовічних Франції та Англії досить поширеними були випадки піклування про інвалідів. Переважно це були військові, які зазнали каліцтва під час бойових дій.

До XIX ст. навчати і лікувати дітей, що мали проблеми у розвитку практично не намагалися. Вони залишалися вдома зі своїми родинами або їх віддавали до притулків (*Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*, 2000). І лише в останні десятиріччя XX ст. до освітньо-виховних закладів у всьому світі почали залучати дітей з особливими потребами. Зусилля, спрямовані на створення інклюзивних класів, тобто класи де разом навчаються всі діти, незалежно від їхніх можливостей, здібностей, соціального та економічного стану, походження тощо, знайшли широкий відгук і підтримку громадськості (*Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*, 2000). Підсумовуючи вищезазначене, варто зауважити, що на сучасному етапі суспільство визріло до визнання та ствердження права людей з особливостями психофізичного розвитку на повноцінну участь у суспільному житті і намагається усвідомити необхідність створення умов для повноцінної реалізації цього права. Особливо, коли мова йде про дітей.

Про важливість освітніх інтеграційних процесів говорив Виготський. Він наполягав на необхідності створення такої системи освіти, яка б органічно пов'язувала спеціальне навчання з навчанням дітей з нормальним розвитком. Вчений наголошував: «При всіх перевагах наша спеціальна школа відрізняється тим основним недоліком, що вона замикає свого вихованця... у вузьке коло шкільного колективу, створює відрізаний і замкнутий світ, в якому все прилаштовано і пристосовано до дефекту дитини, фіксує її увагу на тілесному недоліку і не вводить її у справжнє життя. Наша спеціальна школа натомість, щоб виводити дитину з ізолюваного світу, як правило, розвиває в ній навички, які призводять до ще більшої ізолюваності і посилюють її сегрегацію. Через ці недоліки не лише паралізується загальне виховання дитини, а й спеціальна виучка зводиться майже нанівець» (*Воспитание детей с задержкой психического развития в процессе обучения*, 1981, с. 21).

Визнання сучасним українським суспільством пріоритету загальнолюдських цінностей вимагає нового ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, вирішення питань їх соціалізації та інтеграції. І саме дитячий колектив як складова толерантного середовища істотно впливає на формування особистості, її спрямованості, поглядів та переконань.

Провівши опитування стосовно дослідження думки молодших школярів про ставлення до дітей з особливими потребами та навчання з ними в одному класі (школі), ми отримали відповіді на такі запитання:

1. Як ти вважаєш, у якій школі повинні навчатися діти, що мають особливі потреби?

85% молодших школярів вважають, що діти з особливими потребами повинні навчатися в загальноосвітній школі (див. табл.1). Очевидно, що така позиція школярів свідчить про те, що вони усвідомлюють рівність людей щодо права на освіту. 10% опитаних дітей вважають, що для дітей з особливими освітніми потребами ефективнішим було б домашнє навчання. 5% учнів висловили думку про те, що такі діти повинні відвідувати спеціалізовану школу.

2. Як ти сприйняв би новину про те, що твоїм однокласником стане дитина з особливими освітніми потребами?

Результати засвідчили, що 84% молодших школярів позитивно ставляться до навчання в одному класі з дитиною, що має особливі потреби. Це свідчать про відкритість і щирість учнів та високий рівень толерантного ставлення до людей з особливими потребами. Однак, 8% опитуваних продемонстрували цілковиту байдужість щодо навчання поруч із дитиною з особливими потребами, що свідчить про їх відстороненість від соціальних

проблем сучасного суспільства та небажання їх вирішувати. Варто відзначити, що 7% дітей вагались із відповіддю.

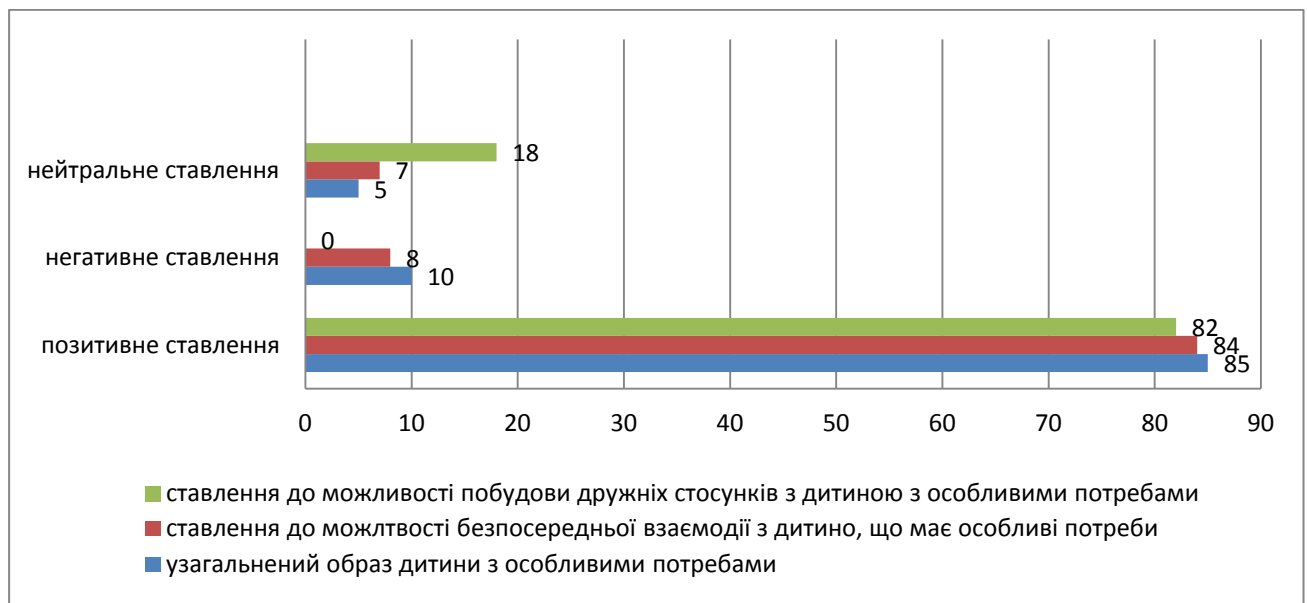
Таблиця 1

Кількісні показники різних типів ставлення до дітей з особливими потребами (у %)

Шкали	Кількісні показники типів ставлення дітей до однолітків із особливими потребами (у %)		
	позитивне	негативне	нейтральне
Узагальнений образ дитини з особливими потребами	85	10	5
Ставлення до можливості безпосередньої взаємодії з дитиною, що має особливі потреби	84	8	7
Ставлення до можливості побудови дружніх стосунків з дитиною, що має особливі потреби	82	-	18

3. Якщо у твоєму класі (чи школі) буде навчатись дитина (діти) із особливими потребами, чи будеш ти із ним (ними) спілкуватися, товаришувати?

З числа опитаних 82% відповіли, що вони б із радістю спілкувалися з такими дітьми. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що ця категорія учнів усвідомлює унікальність та неповторність кожної дитини та соціальну рівність. Інші 18 % молодших школярів не змогли дати однозначної відповіді на запитання, однак, варто зазначити, що в емоційних реакціях негативні тенденції у ставленні до дітей з особливими потребами не прослідковувались. Відповіді дітей ми ранжували за шкалами «узагальнений образ дитини з особливими потребами», «ставлення до можливості безпосередньої взаємодії з дитиною, що має особливі потреби», «ставлення до можливості побудови дружніх стосунків з дитиною, що має особливі потреби».

Рис 1. Показники типів ставлення до дітей з особливими потребами

Результати опитування свідчать про те, що незважаючи на високий показник позитивного ставлення учнями до дітей з особливими освітніми потребами, все ж існує значна частина молодших школярів, які проявляють або повну необізнаність з проблемами та потребами такої категорії дітей, або ж не приховують свого негативного ставлення до входження дітей з особливими потребами у коло власного оточення. Це є свідченням того, Випуск 16, 2021. Збірник наукових праць РДГУ

що актуальними є проблеми негативного ставлення до дітей з особливостями психофізичного розвитку з боку однолітків, наявності фізичних і психічних бар'єрів, що заважають підвищенню якості освіти дітей з обмеженими можливостями. Згідно досліджень науковців ціннісні пріоритети сучасного підростаючого покоління детерміновані матеріальними статками, успіхом, владою, кар'єрою, благополуччям і т.ін. Для значної частини школярів характерними є інфантилізм та індивідуалізм. Отже, наразі гостро постає проблема формування емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до людей з особливими потребами.

Варто зазначити, що на формування толерантної культури дітей впливає ставлення батьків до інклюзивної освіти, а також прагнення або його відсутність у педагогів виховувати толерантність як цінність. Так Кувалдіна (2014) зазначає, що багато проблем, які пов'язані із негативним ставленням до однолітків з особливими потребами зумовлені відсутністю навичок спілкування з цією категорією дітей. А це, у свою чергу, детерміновано низькою інформованістю і дорослих, і дітей щодо осіб з особливими потребами.

Негативне ставлення зі сторони педагогів і батьків може бути зумовлене емоційними переживаннями (тривогою, страхом, соромом), а також недостатньою поінформованістю про систему інклюзивної освіти загалом. Тому на фоні цього знижується прагнення педагогів, батьків і, як наслідок – самих учнів, вступати в діалог з «особливими» дітьми, сприймати відмінності або розуміти потреби осіб з особливими потребами. Це свідчить про відсутність толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи. Якщо подивитись на ситуацію з точки зору сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, то можна стверджувати, що дитина, потрапляючи до оточення здорових однолітків, рухається разом з ними, отримує більш високий рівень соціалізації. Батьки, спостерігаючи за успіхами своєї дитини, не перешкоджають контактам з дітьми, та навзаєм стають більш відкритими до суспільства. Але бачення цієї ситуації батьками, що виховують здорових дітей значно різняться. Більшість батьків не хочуть, і не готові до спільного навчання своїх дітей поруч із дітьми, що мають особливі освітні проблеми, через необізнаність, забобони, стереотипи та упередження. Діти в таких сім'ях, спостерігаючи за негативним ставленням батьків до цієї категорії людей, починають проявляти агресію до дітей з особливими потребами, або ж максимальну байдужість. Саме тому Павелків, Корчакова (2013) стверджують, що «батьки є для дітей зразком і вчителями у галузі людських взаємин» (с. 274).

Наведені факти свідчать про те, що необхідною умовою щодо оптимізації толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами є просвітницька робота психолога, соціального педагога серед батьків та педагогів. Найефективнішою формою роботи у цьому напрямку є саме тренінгові заняття (наприклад, тренінг «Всі діти однаково прекрасні» – для педагогів, та «Психологічне здоров'я батьків – запорука здоров'я дитини»).

Окремим дуже важливим завданням для шкільного психолога та педагогів є оптимізація спілкування дітей з особливими освітніми потребами з їхніми однокласниками та у шкільному дитячому колективі в цілому. Справді, навіть сама ідея інтеграції дітей цієї категорії у єдиній освітній системі великою мірою визначається потребою розширення їхніх контактів у соціальному середовищі, збільшення можливостей самореалізації та соціальної адаптації (*Психологічний супровід інклюзивної освіти*, 2017, с. 73).

На думку американського дослідника Мілсома (2006), «педагоги зобов'язані допомагати дітям учитися співпрацювати, розуміючи, що тільки спільна робота і безпосереднє співробітництво можуть сформувати у дітей позитивні взаємини з однолітками з обмеженими можливостями. Викладачеві необхідно впроваджувати в заняття чітко структуровані елементи, спрямовані на розвиток навичок успішної взаємодії». Робота щодо формування позитивної взаємодії здорових дітей та дітей з особливими потребами вимагає застосування особливих форм та технологій. Ефективною, на нашу думку, може стати саме групова робота, позаяк діти матимуть можливість здобути інформацію не лише про проблеми та спосіб життя своїх однолітків, які мають особливі потреби, а й про їхні можливості, здібності чи таланти. Це, безумовно, сприятиме виробленню навичок

спілкування та взаємодопомоги. До роботи з дітьми можна включати елементи гри, різних вправ, що мають на меті розвиток толерантного ставлення до людей із фізичними і психологічними особливостями, формування навичок спілкування, взаємодопомоги.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, ми можемо констатувати, що проблема толерантності стосовно осіб з обмеженими можливостями у сучасному суспільстві постає надзвичайно гостро. Особливо, коли мова йде про дитячі колективи. Впровадження інклюзивної освіти – це вагомий крок у розв’язанні цієї проблеми. І успіх у її реалізації лягає на плечі і психологів, і педагогів, і батьків, і дітей. Адже ще досить часто ми зустрічаємось з інтолерантним ставленням дітей до однолітків із особливими потребами. Значна частина із них загалом не готові до спільного навчання з такою категорією дітей. Причинами інтолерантності у ставленні до однолітків з особливими освітніми потребами є ставлення батьків і педагогів, якими не здійснюється крок до налагодження контакту з дітьми з особливими потребами, не враховуються їх потреби і немає активного прагнення до «включення» дітей у взаємодію з іншими суб'єктами освітнього процесу. Також однією з причин виступають власні переконання, недостатня інформованість про особливості осіб з особливими потребами, бар'єри страху та «інакшості».

Також варто звернути увагу на проблеми, пов'язані з дефіцитом технічної оснащеності, методичних розробок, програм, психологічної готовності до прийняття методу загальнодоступної освіти, які, на нашу думку, відображають низький рівень культури толерантності у дорослих, що, в свою чергу, впливає на ставлення однолітків до дітей з особливими потребами.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Байда, Л., Красюкова-Енс, О., Буров, С., Азін, В., Грибальський, Я., Найда, Ю. (2011). *Інвалідність та суспільство: навчальний посібник*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Власова, Т.А., Лубковский, В.И., Ципина, Н.А. (Ред.). (1981). *Воспитание детей с задержкой психического развития в процессе обучения*. М.: Педагогика.
- Декларація принципів толерантності. Верховна Рада України (2017). Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
- Колупаєва, А.А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія*. Київ: «Самміт-Книга».
- Кувалдина, Е.А. (2014). Формирование толерантного отношения к детям с ограниченными возможностями здоровья в деятельности класного руководителя. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 29. 26-30.
- Обухівська, А.Г. (Ред.). (2017). *Психологічний супровід інклюзивної освіти: методичні рекомендації*. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи.
- Павелків, Р.В., Корчакова, Н.В. (2013). *Просоціальний розвиток особистості: монографія*. Рівне: О. Зень. <https://scholar.google.com.ua/citations?user=EQf2MjYAAAAAJ&hl=uk>
- Софій, Н., Єрмаков, І. (Ред.) (2000). *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник*. Київ: Контекст.
- Milsom, A. (2006). Creating Positive School Experiences for Students with Disabilities. *Professional School Counseling Journal*. 10 (1). 66-72.

REFERENCES

- Baida, L., Krasiukova-Ens, O., Burov, S., Azin, V., Hrybalskyi, Ya., Naida, Yu. (2011). *Invalidnist ta suspilstvo: navchalnyi posibnyk [Disability and society: training manual]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet».
- Vlasova, T.A., Lubkovskiy, V.I., Tsipina, N.A. (Red.). (1981). *Vospitaniye detey s zaderzhkoy psikhicheskogo razvitiya v protsesse obucheniya [Education of children with mental retardation in the learning process]*. M.: Pedagogika.

- Deklaratsiia pryntsypiv tolerantnosti [Declaration of Principles of Tolerance]*. Verkhovna Rada Ukrainy (2017). Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
- Kolupaieva, A.A. (2009). *Inkliuzivna osvita: realii ta perspektyvy: monohrafiia [Inclusive education: realities and prospects]*. Kyiv: «Sammit-Knyha».
- Kuvaldina, E.A. (2014). *Formirovaniye tolerantного otnosheniya k detyam s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovia v deyatel'nosti klasnogo rukovoditelya [Development of a tolerant attitude towards children with disabilities in the activities of the class teacher]*. Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal «Kontsept». 29. 26-30.
- Obukhivska, A.H. (Red.). (2017). *Psykhologichnyi suprovid inkliuzyvnoi osvity: metodychni rekomendatsii [Psychological support for inclusive education: methodological recommendations]*. Kyiv: UNMTs praktychnoi psykhologii i sotsialnoi roboty.
- Pavelkiv, R.V., Korchakova, N.V. (2013). *Prosotsialnyi rozvytok osobystosti: monohrafiia [Prosocial development of personality: monograph]*. Rivne: O.Zen.
- Sofii, N., Yermakov, I. (Red.) (2000). *Kroky do kompetentnosti ta intehratsii v suspilstvo: naukovo-metodychnyi zbirnyk [Steps to competence and integration into society: scientific and methodical book]*. Kyiv: Kontekst.
- Milsom, A. (2006). Creating Positive School Experiences for Students with Disabilities. *Professional School Counseling Journal*. 10 (1). 66-72.

DEVELOPMENT OF ELEMENTARY-SCHOOL CHILDREN'S TOLERANCE TOWARDS PEERS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Ruslan Kulakov

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Developmental and Educational Psychology Department
Rivne State University of the Humanities
<https://orcid.org/0000-0003-0033-8784>.
DOI <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.232>

Larysa Kulakova

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Developmental and Educational Psychology Department
Rivne State University of the Humanities
<https://orcid.org/0000-0001-6496-7964>.

Abstract. The article is devoted to the current problem of modern psychological and pedagogical science – the development of tolerance in children of primary school age towards persons with special educational needs. A retrospective analysis of society's attitude to people with mental and physical disabilities is presented. The modern interpretation of the phenomenon of "tolerance" is revealed, in particular in the Declaration of Principles of Tolerance of the United Nations. The level of tolerant culture of younger school children in relation to peers with special needs is determined. The main causes of the intolerant attitude of participants of the educational process towards children in this category are clarified. The role of parents and professional competence of a teacher, psychologist in the formation of this quality is described. The main preconditions for the process of involving persons with disabilities in the general education are analyzed. The role of inclusive education as a significant resource for the socialization of children with special educational needs is justified. Important directions and methods of psychological work which form tolerance in parents and teachers, awareness of individual features of development and educational needs of children, ways of establishment of communicative interaction in collective of peers are developed.

Key words: tolerance, person with special needs, inclusive education, the development of tolerance towards persons with special educational needs, primary school-age children.

Стаття надійшла до редакції 5.05.2021р.